

Jarkko Saipio

Lapinrauniot – Järvi-Suomen varhaismetallikautisten kivirakenteiden spatiaalinen ja kulttuurinen konteksti

Lectio praecursoria 28.4.2023

Arkeologit ja esiarkeologit ovat yleisesti käyttäneet nimitystä lapinraunio jo 1700-luvulta lähtien, mutta lapinrauniolle ei vieläkään ole virallista arkeologista määritelmää. Nykyisin termiä käytetään kuitenkin melko yksimielisesti rituaalisessa tarkoituksessa rakennetuista kiviröykkiöistä, jotka yhdistetään Järvi-Suomen varhaismetallikautiseen pyyntiväestöön. Varhaismetallikausi kattaa pronssikauden ja varhaisen rautakauden ja se ajoitetaan Sisä-Suomessa suunnilleen aikavälille 1900 eaa.—300 jaa. Järvi-Suomella tarkoitetaan tässä yhteydessä eteläisen ja keskisen Suomen järvirikasta vyöhykettä kokonaisuudessaan. Se kattaa karkeasti ottaen Pirkanmaan, Hämeen, Keski-Suomen, Savon, Etelä- ja Pohjois-Karjalan sekä pohjoisen Kymenlaakson. Lapinraunioita rakennettiin vielä varhaismetallikauden jälkeenkin ja mahdollisesti myös joillakin rannikkoalueilla, jonne levittäytyi väestöä sisämaasta. Lapinrauniotradition juuret ovat kuitenkin selkeästi varhaismetallikautisten järvikalastajien elämäntavissa.

Lapinraunioina pidettyjä röykkiöitä tunnetaan Järvi-Suomesta useita satoja, mutta niistä on tutkittu kaivauksin vain runsaat parikymmentä. Väitöskirjani onkin ensimmäinen laaja perustutkimus tästä huonosti tunnetusta muinaisjäännösryhmästä. Lapinrauniot sijaitsevat tyypillisesti järvenrantakallioilla, joilta

on avautunut laaja näkymä järvenselälle. Ne ovat yleensä pyöreitä, mutta tunnetaan myös erityinen pitkäröykkiöiden alatyyppejä. Pyöreät lapinrauniot ovat tyypillisesti läpimitaltaan kolmesta kymmeneen metriä, korkeuden ollessa muutamasta kymmenestä senttimetrinä metriin. Pitkäröykkiöt saattavat olla lähes 20 metrin pituisia, mutta niiden leveys on alle puolet pituudesta.

Selvästi yleisin, ja monesti ainoa, kaivauslöytö lapinrauniosta on palanut ihmisluu. Ihmisluuta on tyypillisesti kuitenkin niin vähän, että suurin osa roviolla poltetun vainajan luusta on selkeästi päätynyt jonnekin muualle. Lisäksi vaikuttaa siltä, että palanut ihmisluu on toisinaan korvattu jollakin muulla voimakkaaksi katsotulla materiaalilla, kuten palaneella hylkeenluulla tai palaneella piinuolenkärjellä. Tällainen rooli on saattanut olla myös pronssilevyn kappaleilla, joita on tavattu joistakin luulöydöttömistä lapinraunioista. On myös lapinraunioita, joista on löytynyt ainoastaan kvartsi- ja pii-iskoksia ja jotkut selkeästi lapinraunioilta vaikuttavat röykkiöt ovat olleet täysin löydöttömiä. Iskettyä kvartsia ja piitä esiintyy lapinraunioissa myös yhdessä ihmisluun kanssa. Lapinraunioista on löytynyt myös hauta-antimiksi tulkittavia esineitä, kuten pronssikoruja, mutta sellaiset näyttävät ilmaantuvan vasta tradition loppupuolella.

Aiemmassa arkeologisessa tutkimuksessa lapinraunioita on monesti käsitelty Suo-

men lounaisrannikon pronssikautisten hiidenkiukaiden ja viime kädessä Etelä-Skandinavian pronssikautisten monumentaalihautojen vaatimattomina jäljitelminä. Lapinraunioiden ja hiidenkiukaiden palaneesta luusta saadut radiohiiliajoitukset viittaavat kuitenkin siihen, että lapinrauniotradition juuret ulottuvat Suomen rannikon pronssikulttuuria kauemmas. Samaan suuntaan osoittavat kivikautisille rantavyöhykkeille rakennetut röykkiöt Perämeren rannikolla, Norlannissa ja läntisellä Uudella maalla. Kaikilla mainituilla alueilla on varhaisella röykkiötraditiolla ollut omat erityispiirteensä. Vaikuttaa myös siltä, että perinteisesti ulkoiisiin pronssikautisiin vaikutteisiin liitettyä polttohautauksella oli paikalliset kivikautiset juuret Suomessa ja Pohjois-Skandinaviassa, kuten myös monilla muilla alueilla.

Tutkimukseni lähteekin siitä, että on tärkeää välttää etukäteisoletuksia ja antaa suuri painoarvo lapinrauniokohteita itseään ja niitä ympäröiviä muita arkeologisia kohteita koskevalle tutkimustiedolle. Arkeologiset kenttätöraportit ovat tässä olennaisessa osassa. Aiempia lapinrauniokaivauksia ja tutkittujen lapinraunioiden ympäristöä koskevaa arkeologista kenttätöaineistoa analysoidaan siksi tutkimuksessani melko yksityiskohtaisesti, unohtamatta myöskään kenttätöitä, jotka antavat viitteitä siitä, millaisia röykkiöitä ei kannata pitää lapinrauniolina. Olennaista on myös kokonaan uuden tutkimusdatan tuottaminen. Tätä edustavat ennen kaikkea uudet kaivaustutkimukset, uudet luonnontieteelliset analyysit ja Maanmittauslaitoksen laserkeilausaineistojen hyödyntäminen lapinraunioiden alkuperäisen ympäristön hahmottamisessa. Kaivauksia toteutettiin neljässä lapinrauniokohteessa ja kahdessa muussa lapinrauniotutkimukselle hedelmällisessä kohteessa. Asiantuntijoilta tilatut luonnontieteelliset tutkimukset pitävät sisällään radiohiiliajoituksia, luuanalyysijä, kasvimakrofossiilianalyysijä ja isketyn kvartsin analysointia.

Uuden ja vanhan tutkimusdatan analysoinnissa hyödynnetään muun muassa rituaaliarkeologiaa, Ian Hodderin kehittämää

kontekstuaalista arkeologiaa, Christopher Tilley'n kehittämää maisema-arkeologiaa, ihmisaivojen yleisiä toimintatapoja tutkivaa neuroarkeologiaa sekä etnoarkeologisia tutkimuksia havumetsävyöhykkeen kalastaja-metsästäjäkeräilijöiden tavoista hahmottaa ja merkityksellistää ympäröivää maisemaa.

Tutkimukseni keskeisin johtopäätös on, että lapinrauniot olivat rituaalipaikkoja, joiden luonnonympäristö oli erottamaton osa niitä samaan tapaan kuin on ilmeistä kallio- maalausten kohdalla. Niitä ei olisi voitu siirtää toisenlaiseen maisemaan ilman, että niiden rituaaliset merkitykset olisivat kadonneet tai muuttuneet radikaalisti. Lapinraunioita ei ainoastaan rakennettu lähelle vettä, vaan vesi ympäröi niitä joka puolelta. Tyypillisimpiä sijaintipaikkoja olivat pieni järvisaari ja kapea niemenkärki. Lapinraunioiden sijaintipaikat olivat poikkeuksetta myös kivisiä. Olennaista on, että röykkiöitä ei rakennettu erottumaan jylhästä, kivisestä järvimaisemasta vaan sulautumaan siihen. Ne monesti muistuttavat erehdyttävästi luontaisia rantakivikoita ja toisinaan itse asiassa ovat vain hieman muokattuja sellaisia. Erityisen merkitykselliseksi tämän tekee se, että ne olisi monesti saatu paljon näyttävämmiksi hyvin pienellä työmäärällä, jos näin olisi haluttu.

Looginen selitys lapinraunioiden tarkoitukselliselle sulautumiselle ympäristöönsä on se, että paikat joihin lapinrauniot rakennettiin, olivat jo entuudestaan rituaalisesti merkityksellisiä. Toisinaan röykkiön täsmällisen paikan näyttävätkin määränneen kalliopinnan erityispiirteet, kuten sarja kvartsisuonia tai luontainen käärmemäinen kuvio. On myös vahvoja viitteitä siitä, että lapinraunioista tehtyjen löytöjen kirjavuus liittyy ainakin osittain siihen, että kukin lapinrauniokohde oli lähtökohtaisesti yksilöllinen paikka, ja niissä toteutetuissa rituaaleissa oli siksi myös yksilöllistä vaihtelua. Lähekkäisten lapinraunioiden välillä on suuria eroja rakenteen ja sisällön suhteen silloinkin, kun radiohiiliajoitukset tai rannansiirtymäajotukset osoittavat ne lyhyen ajan sisällä rakennetuiksi. Vaikuttaa jopa siltä, että

tapauksissa, joissa samassa saaressa on ollut useita lapinrauniokohteita, on kullakin röykkiöllä ollut omanlaisensa rooli osana laajempaa rituaalialuetta, jonka muodosti kyseinen saari kokonaisuudessaan. Toisinaan näihin yksiköllisiin rooleihin voidaan päästä käsiksi nykyisin arkeologisin menetelmin. Esimerkiksi kvartsisuonten päälle rakennetuista lapinraunioista on kaivauksissa löydetty vain hyvin vähän tai ei lainkaan palanutta luuta. Suurin osa lähekkäisten lapinraunioiden eroista rakenteen tai löytöjen suhteen on kuitenkin vailla ilmeistä selitystä ja liittyy todennäköisesti kauan sitten kadonneeseen aineettomaan perinteeseen, kuten myyttisiin tarinoihin tai poikkeuksellisiin tapahtumiin, joita röykkiöt rakentaneet yhteisöt ovat kokeneet tietyissä paikoissa.

Arkeologiassa aina olennaisia kysymyksiä ovat milloin, ketkä ja miksi. Tutkimukseni perusteella lapinrauniotradition synty liittyi kiinteästi tekstiilikeraamisen väestön saapumiseen Järvi-Suomeen idästä varhaismetallikauden alussa. Tätä migraatiota edelsi arkeologisen aineiston perusteella voimakas, mahdollisesti ruttoon liittyvä väestökriisi Järvi-Suomessa ja lähialueilla. Monet aiemmat asutuskeskukset saattoivat kivikauden ja varhaismetallikauden taitteessa autioitua, mutta Järvi-Suomen myöhäisneoliittinen väestö ei kuitenkaan kadonnut kokonaan. Lapinraunioita ajatellen kuvion tekee hyvin mielenkiintoiseksi se, että tekstiilikeraaminen väestö ei tuonut röykkiörakentamista mukanaan, vaan omaksui sen paikan päällä, paikallisten rituaalisten traditioiden pohjalta. Perämeren rannikolla rakennettiin varhaisia lapinraunioita muistuttavia pitkäröykkiöitä jo tekstiilikeraamisen väestön saapuessa alueelle, ja on mahdollista, että Järvi-Suomen tekstiilikeraaminen väestö muokkasi tästä traditiosta omanlaisensa version. Toinen mahdollisuus on, että ensimmäiset rituaaliröykkiöt rakennettiin Järvi-Suomessakin jo ennen tunnistettavan lapinrauniotradition syntyä, ja tekstiilikeraaminen väestö jatkoi ja muokkasi tätä perinnettä.

Oli miten oli, tähänastisten kaivaus- tutkimusten ja radiohiiliajoitusten perusteella

vaikuttaa siltä, että tekstiilikeraaminen väestö rakensi lapinraunioita ennen kaikkea silloin, kun se oli vasta hiljattain levittäytynyt tietylle alueelle. Merkittävien henkilöiden kuolema ei siis näytä olleen varsinainen syy rakentaa röykkiöitä tiettyihin paikkoihin, vaikka onkin hyvin uskottava ajatus, että lapinraunioiden luulöydöissä edustettuina olevat miehet, naiset ja lapset olivat tavalla tai toisella kunnioitettuja. Olennaisinta näyttää olleen suhteiden rakentaminen paikallisiin yliluonnollisiin voimiin luomalla suoria yhteyksiä niihin yhdistettyihin paikkoihin. Tällainen ajattelu näkyy myös siinä, että tekstiilikeraaminen väestö uhraisi kivikautisille kalliomaalauksille, eikä rakentanut lapinraunioita samoihin saariin sellaisten kanssa. Eikä edes samojen salmien ympärille.

Lapinrauniorakentaminen jatkui Järvi-Suomessa vielä kauan sen jälkeen, kun tekstiilikeramiikka korvautui muilla keramiikkatyyleillä – kaikkiaan yli kahden vuosituhannen ajan. Traditiossa tapahtui tänä aikana joitakin muutoksia, kuten ennen kaikkea hauta-antimiksi tulkittavien esineiden ilmaantuminen myöhäspronssikaudella ja niiden voimakas yleistyminen ajanlaskun alun jälkeen. Näiden muutosten taustalla olivat todennäköisesti lisääntyneet vaikutteet Suomen lounaisrannikolta ja Keski-Ruotsista. Keskeisiltä osiltaan lapinrauniotraditio pysyi kuitenkin yllättävän samanlaisena, kunnes lopulta katosi kokonaan. Keskeinen tekijä tässä näyttää olleen se, että lapinrauniot liittyivät kiinteästi kalastajametsästäjä-keräilijöiden tapaan jäsentää maailmaa. Pienimuotoista kaskiviljelyä tiedetään harrastetun Järvi-Suomessa jo ennen lapinrauniorakentamista ja edelleen sen aikana, mutta olennaisen kosmologisen muutoksen toi vasta kiinteän peltoviljelyn vähittäinen levittäytyminen alueelle varhaismetallikauden jälkeen. Rituaalipaikkojen siirryttyä järvenrantakallioilta peltöjen ja maatilojen yhteyteen, lapinraunioihin liitetyt merkitykset painuivat unohduksiin ja korvautuivat tarinoilla jättiläisistä ja uniin ilmestyvistä saamelaisnoidista.

FT Jarkko Saipio väitteli 28.4.2023 Helsingin yliopistossa aiheesta *Lapp Cairns – Spatial and Cultural Context of Early Metal Period Stone Structures in the Finnish Lake District*. Vastaväittäjänä toimi professori Valter Lang Tarton yliopistosta ja kustoksena dosentti Elisabeth Holmqvist Helsingin yliopistosta.

Saipio, J. 2023. *Lapp Cairns. Spatial and Cultural Context of Early Metal Period Stone Structures in the Finnish Lake District*. Iskos 25. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Väitöskirja on saatavissa myös elektronisena julkaisuna osoitteesta <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-6655-36-9>

jarkko.saipio@gmail.com